

Den nakne sannhet

Alvdal folkebad 75 år

22. november 1930 gikk Alvdal inn i en ny tid. Da åpnet det nye folkebadet på Steia dørene for aller første gang. Med det nye badet fikk alvdølene en smak av det moderne livet. Hit kom folk for å gjøre seg ren til helgen på en ny måte – og for å høre siste nytt fra bygda.

Folkebadet i kjelleren til Alvdal stor-skole kom i en periode da private baderom omtrent ikke eksisterte på landsbygda. Innlagt vann i bolighusene var heller ikke mange forunt. Ved inngangen til 1940 hadde under 30 prosent av gårdsbrukene i Hedmark innlagt vann på kjøkkenet.

Badestampen på kjøkkengulvet var det vanlige til helg og høytid. Og særlig der det var store ungeflokker kunne det ukentlige lørdagsbadet være litt av en sjau. Først måtte det hentes og bæres vann i bøttevis, deretter var det å varme det opp på vedkomfyren for til slutt å bære det skitne vannet ut igjen. Hulda Garborg illustrerte dette i boka *Fra Kolbotnen og andetsteds*:

... og naar vi varmede Vand hele Eftermiddagen i alle vore Gryder og Spand, saa kunde en af os faa et Bad om Kvelden. Rigtig varmt blev det jo aldrig, fordi det som var øst op i Baljen først blev afkjølet før næste Portion blev varm. Men det var deiligt alligevel. Det var verst for Gubben,

som maatte bære alt Vandet fra Bækken. Men han er saa seig og udholdende i alt Arbeide. Tar det saa alvorlig og grundig (Garborg 1903:49).

Erik Haarset, Ø. Rendalen, tar julevasken.
Ca. 1911. (26267)

Disse dagboknotatene beskriver forholdene hjemme hos Hulda og Arne Garborg i 1888. Selv om forfatterparet levde enkelt på Kolbotn ved Savalen, var lite endret 40 år senere for den jevne alvdøl. Det var derfor et stort fremskritt da bygda fikk et offentlig bad.

Nasjonalt løft

Det var ikke tilfeldig at Alvdal folkebad ble etablert i mellomkrigstiden. De store folkesykdommene, særlig tuberkulose, tok fremdeles liv. Samtidig hadde vitenskapelige funn før århundreskiftet bidratt med ny kunnskap rundt bakteriologi og smitteoverføring. Dette medvirket til at det i første halvdel av 1900-tallet ble gjort et nasjonalt løft for å endre befolkningens kunnskaper, holdninger og vaner til renslighet og smitte. Selve redskapet til et bedre og sunnere liv var god hygiene, både i forhold til mat, bolig, omgivelser, klær og kropp. Legestanden stod i spissen for dette arbeidet, men også myndigheter, frivillige organisasjoner, lokale lag og en rekke privatpersoner spilte på samme lag. Som et resultat av dette ble Norges Badeforbund stiftet i 1922.

Distrikts-Norge lå langt etter byene når det gjaldt tilgang på offentlige og private bad. Derfor ble det en viktig målsetning for Norges Badeforbund å bidra til bygging av folkebad på landsbygda. Og badeforbundets arbeid bar frukter. I følge Statistisk Sentralbyrå fantes det kun 17 offentlige bad i landdistriktene før 1910. I 1926 hadde landets bygder fått 117 slike bad, 12 av dem var i Hedmark. I 1936 hadde bygde-Norge 193 folkebad, og 20 år senere var tallet kommet opp i 806.

100 år på Tolga

Ser vi på Nord-Østerdalen under ett, står Tolga og blinker på kartet. De fikk eget folkebad allerede i 1905, noe som var tidlig sett i forhold til resten av landet. I avisa Østerdølen stod det å lese 4. juli 1905:

Tolgen Folkebad aabnedes 1 Juli til Brug for Sommeren. Hermed er det første Folkebad i Østerdalen taget i Brug. Vistnok er Badet endnu ikke færdig, men det vil dog i sin nuværende Tilstand afhjælpe et stort Savn i Tolgen, hvor der endog er liden Adgang til Bad om Sommeren paa Grund af Glommens strie Elveløb.

Nå er det ikke sikkert at Østerdølen journalist hadde gjort all verdens research. Kort tid etter at artikkelen hadde stått på trykk, kom det reaksjoner fra lesere fra Rendalen som hevdet at de hatt fått folkebad før Tolga.

Til indtægt for et oprettendes

folkebad i Tønset

arrangerer *Kvartetten „Ljom“*

aftenunderholdning med dans

i „Rambu“ førstk. 2den paaskedag kl. 8 aften.

Kaffe m. m. er at erholde paa stedet.

Entré kr. 0.50.

Det gikk flere år før nye og levedyktige folkebad dukket opp i Nord-Østerdalen. Mye tyder på at det ble etablert bad, men at de etter noen års drift ble nedlagt. I 1911 var det for eksempel en innsamlingsaksjon på Tynset til et folkebad. I håp om å skaffe nok penger ble det arrangert basar, skuespill og underholdning i regi av en rekke foreninger, blant annet den lokale sanitetsforeningen, idrettsforeningen, ungdomslag, kvinneforening og avholdsforeningen. Badet ble imidlertid nedlagt i 1927 da treverket både i 1. og 2. etasje i badelokalet hadde tatt alvorlig skade, og en reparasjon ville bli for kostbar.

Alvdal folkebad åpner dørene

Da Alvdal folkebad åpnet dørene en

måned før jul i 1930, var det etterlengtet. Badet hadde lenge vært under planlegging. Allerede i 1924 da den nye skolebygningen til Alvdal storskole stod ferdig, ble det reservert plass i kjelleren til et fremtidig folkebad. Tre dager før åpningen skrev lokalavisa:

Badet åpnes for drift lørdag den 22. november fra kl. 4-9 em, fredag for kvinner og lørdag for menn. Prisen er 50 øre. Håndkle må medtas. Skolebadning foreløpig hver 14. dag om formiddagen. Et lenge følt savn er nu avhjulpet og man må håpe at badet må bli flittig benyttet for fremtiden (Østerdølen 19. november 1930).

Det nye badet hadde badstu, 4 dusjer med blandebatteri for både varmt og kaldt vann, eget avkledningsrom med 9 båser og et venterom. Det var ikke plass til alle samtidig, så det kunne være trangt om plassen i venterommet – og høy stemning. Det var ikke bare muligheten til en grundig kroppsvask som trakk folk. Vissheten om at man ville treffe sambygdinger var også viktig. Der satt alvdølene på rekke og rad, tok seg en blås og utvekslet siste nytt fra bygda.

Folkebadet ble et nytt og moderne treffsted der kvinner og menn fikk sine fristunder – hver sin dag. Og tradisjonelt var det ikke så mange anledninger man hadde til å slå av en prat med henda i fanget. Ikke særlig godtatt var det heller, man måtte arbeide for føden.

Særlig for husmora som tradisjonelt hadde ansvar for badingen hjemme, må folkebadet ha vært en befrielse. Men selv om badet innbød til et enklere liv, var det ikke gratis å besøke badet. I en vanskelig økonomisk periode for folk flest, må man anta at inn-

gangsbilletten spiste såpass av kontantene at man ikke kunne unne seg ukentlige besøk. Det var nok også enkelte som kviet seg for å ta turen til badet. Det å skulle kle av seg naken, dusje og ta badstu sammen med andre i full offentlighet må ha vært en mental barriere for mange på 1930-tallet. Man hadde ingen tradisjon for slikt, snarere tvert om. Folk var sjenerte.

Særlig skulle man tro at enkelte kvinner og eldre vegret seg på grunn av dette. Dette var i så fall ikke noe særegent fenomen for alvdølene. "Hvorfor bader ikke kvinnene i Norge mer badstu?" stod det å lese i tidsskriftet til Norges Badeforbund "Bad og Helse" i 1950. I følge oppgavene fra landets folkebad oppsøkte kvinnene badstuen langt sjeldnere enn menn. Dette var beklagelig på grunn av badstubadets mange gode og helsebringende egenskaper. I tillegg ble det hevdet av badstubadet bidro til et vakrere ytre:

Og kvinnene bør merke seg – og det er sikkert ikke av underordnet betydning – de blir enda penere etter badstubad. Finlands kvinner er kjent for å ha vakrere hud enn de fleste andre lands kvinner og det er ofte gitt uttrykk for at badstubadingen har en stor del av æren for det (Bad og Helse, nr. 2 1950:14).

Det er ingen tvil om at Alvdals kvinnelige befolkning besøkte folkebadet. Hvor mange som valgte å bli hjemme er det vanskeligere å si noe om. At folkebadet generelt ble mye brukt antyder denne notisen i avisa "Østerdølen" 30. desember 1932: "Badet i Alvdal storskole var flittig besøkt før jul. Lille julaften badet 202 voksne mennesker der."

Bading i skoletiden

Tidens nasjonale hygienideologer mente det var viktig å lære den oppvoksende slekt gode holdninger og vaner til å holde kroppen ren. Det måtte bli en naturlig ting som de kunne ta med seg videre i livet. Derfor ble skolebadene et viktig satsningsområde. Selv om det hendte at barna ble med mor og far på folkebadet, hadde elevene ved Alvdal storskole et eget tilbud i skoletiden. Selv om det nok lå både moral og tvang i dette tiltaket, var det populært blant barna. Og når de inntok kjellerlokalene var det badets vaktmesterpar, Jørgine og Per Steien, som holdt orden i rekkene. De bodde i leiligheten vegg i vegg med folkebadet, og stod ansvarlig for alt fra å fyre i ovnen, renhold, drift og å skrubbe ungdomene på ryggen.

De som bodde på Steia var privilegerte som hadde folkebadet i nabola- get. Andre måtte ta til takke med sjeldnere besøk. En eller to ganger i året tok skoleungene fra andre grender beina fatt og dro i flokk og følge til Steia – for å få seg en dusj. Den lange veien mange på landsbygda hadde for

å komme til folkebadene, bekymret en av landets fremste hygienideologer, legen Einar Møinichen:

Og en badstue som ligger kilometer – kanskje mil – borte fra hjemmet, vil ofte representere en fare for forkjølelse, når den badende vinterdagen skal reise hjem etter det varme bad”, skrev han i tidsskriftet (“Bad og Helse” nr. 1 1938).

Når vinterkulda herjet i Nord-Østerdalen, kan man jo spørre seg hvor hel-sebringende disse turene til folkebadet egentlig var? Muligheten for å pådra seg en forkjølelse var nok til stede. Ikke minst hvis man gikk ut med vått hår eller ikke fikk en naturlig overgang mellom det varme og fuktige badet og den tørre kulda.

Flere bad etter krigen

Det lå i kortene at flere ville hatt glede av folkebadet hvis det lå nærmere. Mange av grendene lå for langt unna Steia, noe som innebar at en stor del av bygdas befolkning ikke hadde et reelt badetilbud. Dette harmonerte dårlig med tidens store fokus på badesaken. Derfor ble det etter 2. verdenskrig gjort en innsats for å gi et tilbud til de andre skolekretsene i bygda. Rundt om i grendene ble det satt i gang private innsamlingsaksjoner for å skaffe inntekter til bad. Og det var ikke forgjeves. I 1946 skrev Norges Bedeforbund i sitt tidsskrift:

Alvdal skolestyre installerer bad ved Strømmen skole og etter planen skal også Strand skole få bad. Egnund har tidligere fått bevilgning til reparasjoner og installering av bad. Alle bad ventes ferdig til bruk alt fra høsten. Etter planen står det nå bare igjen å få bad til Plassen og forhåpentlig vil det la seg ordne til neste år. Kretsene har

samlet inn en del penger, og det er meningen at skolebadene også skal tjene som folkebad som vil bli innredet som dusj- og badstubad (*Bad og Helse* nr. 4 1946:46).

Badene ble etablert i tilknytning til skolene, og etter samme prinsipp som folkebadet på Steia, med dusj og badstu i kjelleren og egne badetider for kvinner og menn. Og det var viktig at åpningstidene harmonerte med når man var ferdig i fjøset.

Mot en ny framtid

Folkebadene som dukket opp i Alvdal representerte et nytt kapittel i bygdas badekultur. Nye ideologier og holdninger til personlig renslighet, som hadde sin opprinnelse i fagmiljøer langt unna Nord-Østerdalen, fikk et lokalt uttrykk gjennom de nye badene.

Alvdølene fikk gradvis nye vaner og tradisjoner rundt helgebadet. Men dette var en prosess som gikk over mange år, og badestampen hjemme var i bruk lenge etter folkebadenes inntreden. Som vist kunne det være flere grunner til det, enten det handlet om lang reisevei, økonomi eller kroppslig sjenanse.

Folkebadene utspilte sin rolle etter hvert som det ble mer vanlig med private bad i hjemmene. På landsbygda var dette sent. Ved inngangen til 1960-årene hadde kun 15% av gårdsbrukene i Hedmark bad hjemme. Bortsett fra Nordland og Troms var dette det laveste tallet på landsbasis. Norges Badeforbund la ned virksomheten i 1972, og i deres 50 års beretning stod det å lese:

På sitt 50-års jubileum kan Norges Badeforbund med stolthet konstatere at det har lyktes å vekke badeinteressen i vårt folk. Ved dette har Norges Badeforbund realisert det som er det bærende prinsipp i ethvert

forebyggende helsearbeid, nemlig å gjøre seg selv overflødig (Larsen 1972:4).

Kilder:

Eget intervjumateriale fra feltarbeid i Alvdal november / desember 2003 og april 2004.

Bad og Helse, organ for Norges Badeforbund; årgang 1938, 1943, 1946 og 1950. Oslo.

Garborg, Hulda (1903): *Fra Kolbotnen og andesteds*. 2. opplag. Forlagt av H. Aschehoug & Co. (W. Nygaard). Kristiania.

Larsen, Hjalmar T (1972): *50-års beretning, Norges Badeforbund 1922-1972*. Oslo.

Møinichen, Einar og Hjalmar Aass (1908): *Folkebad for landsbygden*. H. Aschehoug & Co. Kristiania.

Schiøtz, Aina (2003): *Det offentlige helsevesen i Norge 1603-2003. Bind 2. Folkets helse – landets styrke, 1850-2003*. Universitetsforlaget. Oslo. Statistisk Sentralbyrå; Jordbrukstillingen 1939 og 1959.

Østerdølen, diverse årganger fra 1905 til 1930. Tynset.

Kristin Dæhlie
Briskebyvn. 22
0259 Oslo

Jon Mellesmo med svømmeelever